

Okres rządów W. Schmidta określił autor jako zwrot w kierunku pragmatyzmu. Terminologia tego kanclerza odznaczać się miała wielką powściągliwością, brakiem emocji. Stawiała ona na stabilizację, umiarkowanie i racjonalizm. Świadczy o tym m. in. wprowadzenie do zasobu haseł w miejsce wiodącego terminu *Friedenspolitik* — określenia *Entspannung*, odpowiadającego bardziej aktualnej sytuacji światowej. Inne hasła, świadczące — zdaniem Bergsdorfa — o wyżej wymienionych tendencjach to *Wiederherstellung der Funktionstüchtigkeit*, *Erhaltung der Leistungsstärke*, *Neuorientierung*.

Dużo miejsca w swej książce poświęca autor również ofensywie językowej CDU, która od 1975 r. podjęła próbę odnowy terminologicznej. Tej strategii językowej m. in. zwykło się przypisywać znaczącą rolę w osiągnięciu sukcesów wyborczych w latach osiemdziesiątych.

Książkę zamyka podrozdział poświęcony tendencjom rozwojowym języka polityki w RFN, stanowiąc zwarte podsumowanie całości wywodu. Autor konstatuje znaczne zmiany i ewolucję terminologii politycznej w ciągu 30 lat istnienia zachodnioniemieckiego państwa, co znalazło m. in. wyraz w semantycznej obszerności podstawowych pojęć i haseł politycznych; zaobserwować można — zdaniem autora — wyraźne przejście od konkretności w sferę pojęć nieprecyzyjnych o charakterze nierzadko nierealnych obietnic. To zjawisko wzbudza ostatnio coraz większe zainteresowanie i coraz częściej staje się przedmiotem badań w aspekcie psychologicznym i semantycznym.

Książka W. Bergsdorfa jest bardzo cenną pozycją materiałową, zaopatrzoną w pełny wykaz literatury przedmiotu. Zadaniem pracy było uwrażliwienie czytelnika na mechanizmy zmian terminologii politycznej i znaczenia haseł, wykształcenie krytycznego do nich podejścia i poszukiwania tkwiących u ich podstaw uwarunkowań politycznych i społecznych. Jednak to nie hasła i pojęcia są — jak stwierdza autor — motorem rozwoju politycznego (choć śledząc wywody Bergsdorfa można odnieść wrażenie, że przypisuje on im w politycznej praktyce decydującą rolę), lecz grupy polityczne, którym hasła te służą jako narzędzie propagandowe.

Książka jest nowatorską próbą spojrzenia na historię RFN poprzez pryzmat dominujących haseł i sloganów politycznych, w szczególności chadeckich i socjaldemokratycznych. Praca ma zdecydowanie politologiczny charakter, ale może też być cennym materiałem dla socjologów, językoznawców — ogólnie rzecz biorąc — badaczy zachodnioniemieckiej współczesności.

Iwona May

Beiträge zur sozialdemokratischen Wirtschaftspolitik, Wyd. U. Jens i G. Kurlbaum, Verlag Neue Gesellschaft, Bonn 1983, 226 ss.

W literaturze fachowej względnie rzadko spotyka się analizy polityki ekonomicznej, przeprowadzane nie przez teoretyków, naukowców badających określoną tematykę za uniwersyteckimi biurkami, ale przez jej bezpośrednich twórców i realizatorów. Taką próbą są *Beiträge zur sozialdemokratischen Wirtschaftspolitik — Przyczynki do socjaldemokratycznej polityki gospodarczej* wydane w 1983 roku. Wśród autorów widnieją nazwiska bardzo znane na politycznej scenie RFN, np. Herbert Ehrenberg — były przewodniczący SPD-owskiej Komisji ds. gospodarki i finansów oraz były federalny minister pracy i spraw socjalnych, czy Karl Schiller — były federalny minister gospodarki i finansów.

Przedsięwzięcie podjęte przez autorów, choć niewątpliwie bardzo ciekawe, rodzi wiele problemów, z których wskażę jedynie kilka, moim zdaniem najistotniejszych.

Po pierwsze — podstawowa, jak myślę, trudność przy tego rodzaju publikacji, to groźba manipulowania informacją na temat działalności danej organizacji i przedstawiania tylko najbardziej efektywnych jej przejawów.

Po drugie — czy tom powinien zawierać analizy porażek *SPD* — projektów ustaw odrzuconych przez parlament, propozycji zmian, które nie uzyskały wymaganej większości itp. Jeśli nawet autorzy decydują się na zapoznanie Czytelnika z tą częścią działalności partii, to kolejne trudności wyłaniają się przy próbie oceny niepowodzeń. Jest przecież rzeczą oczywistą, że inna jest wymowa stwierdzenia, iż sprzeciw wobec propozycji *SPD* były jedynie wynikiem rywalizacji politycznej lub antydemokratycznej postawy pozostałych partii, a inna — przyznania, że być może, *SPD* nie dość aktywnie występowała w obronie własnych poglądów, że zaniedbano akcję informacyjną czy wyjaśniającą.

Po trzecie wreszcie — dyskusyjny wydaje się też nie tyle sam dobór tematów (autorzy zastrzegli, że wybrali jedynie część zagadnień ekonomicznych, którymi *SPD* się zajmowała — stąd w tytule słowo *Beiträge* — przyczynki, ile sposób ich ujęcia i oceny, co uzasadniam poniżej.

Beiträge zur sozialdemokratischen Wirtschaftspolitik składają się z przedmowy Helmuta Schmidta, wprowadzenia i czternastu artykułów poświęconych oddzielnym zagadnieniom ekonomicznym, którymi partia zajmowała się w przeszłości lub które stanowią obecnie przedmiot jej zainteresowań. Artykuły ujęte są w trzy części, odpowiadające różnym etapom działalności socjaldemokratów. Część pierwsza omawia inicjatywy *SPD* w dziedzinie gospodarczej przedstawiane na forum *Bundestagu* w okresie jej opozycyjnej działalności — tj. do 1966 roku. W części drugiej autorzy przedstawiają funkcjonowanie *SPD* jako partii współrządzącej (najpierw w ramach wielkiej koalicji, a następnie wspólnie z *FDP*). Część trzecia, ostatnia zawiera wypowiedzi na temat przyszłości socjaldemokratycznej polityki ekonomicznej.

Część pierwsza książki składa się z fragmentów ukazujących powstawanie i ewolucję ogólnej koncepcji ekonomicznej *SPD*. Przedstawia także propozycje socjaldemokratów, dotyczące zniwelowania różnic majątkowych między poszczególnymi grupami społecznymi, ochrony konsumenta i zapewnienia swobodnej konkurencji. Artykuł K. Nemitza (*Nowa koncepcja ekonomiczna SPD po II wojnie światowej*) pokazuje główne źródła polityki ekonomicznej powojennej *SPD* — wielki wpływ na jej ukształtowanie miało zarówno istnienie socjalistycznego ZSRR, jak i pamięć o państwie totalnym Hitlera. Nemitz przypomina, że główne żądania partii w sferze ekonomicznej sformułowano już w 1946 roku na zjeździe w Hannoverze. Socjaldemokraci opowiadali się wówczas za socjalistyczną gospodarką planową, przeciw elementom rynkowym i liberalnym. Jednocześnie przedstawiciele partii dalecy byli od bezkrytycznego dążenia do upaństwowienia środków produkcji i zdawali sobie sprawę z potencjalnych wad takiego posunięcia. Już w początkowych latach po wojnie pojawiły się w *SPD* głosy aprobujące rynkowy charakter gospodarki. Dalszy rozwój poglądów ekonomicznych doprowadził socjaldemokratów do radykalnej zmiany doktryny ekonomicznej partii, co wyraża Program Zasadniczy Nadzwyczajnego Zjazdu w Bad Godesberg w 1959 roku.

Następnym tematem omówionym w pierwszej części książki jest problem likwidacji dysproporcji majątkowej między klasą robotniczą a kapitalistami. W tym kontekście Gerda Hesse analizuje sytuację gospodarczą na terenach niemieckich bezpośrednio po II wojnie światowej. Koncentruje przy tym swą uwagę na reformie walutowej przeprowadzonej przez L. Erharda w czerwcu 1948 roku. Zniwelowanie

omawianych dysproporcji było przedmiotem wielu inicjatyw *SPD*, które uświadomiły społeczeństwu znaczenie tego zagadnienia, a jednocześnie przyniosły pewne konkretne rozwiązania (jako przykład autorka przytacza umowę taryfową zawartą 31 XII 1965 r. w przemyśle budowlanym między zawiązkami zawodowymi i związkiem pracodawców, przewidującą wspólne tworzenie majątku pracowników).

Kolejny artykuł — autorstwa Lucie Kurlbaum-Beyer poświęcony jest propozycji *SPD* w zakresie ochrony konsumentów. W okresie powojennym dotyczyły one głównie problemów związanych z wysokim opodatkowaniem zużycia szeregu artykułów podstawowych (np. soli, cukru). W okresie późniejszym domagano się usunięcia niebezpieczeństw wynikających z możliwości występowania w spożywanach (bądź zużywanych) produktach materiałów obcych, szkodliwych dla zdrowia. *SPD* opowiadała się także za zakazem administrowania cen przez wielkich producentów.

Następnym problemem, którego rozwiązania żądała opozycyjna socjaldemokracja przed 1966 rokiem, była monopolizacja gospodarki. Píše o tym Georg Kurlbaum. W okresie powojennym trwały spory o brzmienie tzw. ustawy kartelowej, która miała ukrócić praktyki ograniczania konkurencji. W 1952 roku rząd przedstawił projekt odnośnego aktu prawnego — nie stwarzał on według *SPD* dostatecznych gwarancji oddalenia niebezpieczeństwa monopolizacji rynku. Mimo ogólnikowej formy i szeregu luk, projekt napotkał zdecydowany opór grona przemysłowców. Dyskusje nad nim trwały do 1957 roku i dopiero zbliżające się wybory do *Bundestagu* doprowadziły do jego akceptacji (po pewnych zmianach i retuszach, nie wpływających jednakże na zasadniczą treść ustawy) przez chadecję. Socjaldemokracja, której żądań odnośnie do prawnego zabezpieczenia swobody konkurencji nie spełniono, wystąpiła w głosowaniu przeciwko ustawie, ale nie zdołała spowodować jej odrzucenia.

Szersze możliwości kształtowania rzeczywistości gospodarczej zgodnie z głoszonymi poglądami teoretycznymi uzyskała *SPD* po wejściu w skład rządu federalnego (ten okres działalności partii scharakteryzowany jest w drugiej części recenzowanej książki).

Już w czasie, gdy władzę sprawowała wielka koalicja można mówić o sukcesach koncepcji *SPD*-owskich. Ich przykładem była tzw. ustawa stabilizacyjna (w książce opisana przez K. Schillera). Funkcją tej ustawy miało być zapewnienie Republice Federalnej Niemiec harmonijnego wzrostu gospodarczego. Służyć temu miały instrumenty polityki koniunkturalnej: polityka finansowa i pieniężna. Dodatkowym środkiem zapewnienia stabilności systemu gospodarczego, a także jego zrównoważonego wzrostu, miały być porozumienia (w ramach tzw. *konzertierte Aktion*) między poszczególnymi podmiotami gospodarującymi, tzn. rządem, związkiem pracodawców i związkami zawodowymi odnośnie do ustalania wysokości najważniejszych parametrów ekonomicznych — tj. płac, zysków, podatków itp.

Najważniejsze postulaty *SPD* w zakresie zwiększenia możliwości udziału robotników w zarządzaniu przedsiębiorstwem przedstawił w omawianej publikacji H. Westphal. Już w czasie trwania pierwszej kadencji *Bundestagu* działacze socjaldemokratyczni opowiadali się za przyznaniem pracownikom prawa do jednakowego z reprezentantami kapitału udziału w organach decyzyjnych przedsiębiorstwa. Zarówno omówiona, jak i późniejsze propozycje nie uzyskały poparcia ze strony pozostałych partii. Dopiero utworzenie koalicji rządowej z Wolnymi Demokratami przyniosło znaczące zmiany. Ich skutkiem było przyjęcie w 1972 roku ustawy o przedsiębiorstwie, która rozszerzała udział pracowników w ciałach decyzyjnych. W cztery lata później *Bundestag* uchwalił ustawę o współdecydowaniu (*Mitbestim-*

zungsgesetz) zwiększającą uprawnienia decyzyjne robotników. Prawne zagwarantowanie udziału pracowników w radach nadzorczych wielkich przedsiębiorstwach było niewątpliwym sukcesem *SPD*, choć należy pamiętać, że ustawa była kompromisem między stanowiskami obu rządzących partii i nie wyczerpywała listy żądań socjaldemokratów.

Udział *SPD* w rządzie federalnym wywarł oczywiście wpływ na jego politykę finansową (w opracowaniu prezentowaną przez M. Lahnsteina). Autor przedstawia interesujące rozważania na temat celowości inwestycji infrastrukturalnych opłacanych przez budżet państwa i możliwości prowadzenia szerokiej działalności inwestycyjnej za pomocą publicznych środków finansowych. Porównanie sytuacji ekonomicznej początku lat siedemdziesiątych i osiemdziesiątych prowadzi Lahnsteina do wniosku, że efektywna polityka finansowa realizowana jedynie na szczeblu federalnym ma ograniczone możliwości. Konieczne wydaje się rozszerzenie liczby podmiotów prowadzących tę politykę (współdziałanie federacji, krajów i gmin). Zmiany wymaga także struktura płaconych podatków (przeniesienie ciężaru z podatku bezpośredniego na inne rodzaje opodatkowania).

Udział w rządach pozwolił socjaldemokratom na przeforsowanie szeregu postulatów dotyczących ochrony konkurencji. Kwestie te przedstawia K. Markert. Odrzucone w latach pięćdziesiątych *SPD*-owskie propozycje w tym zakresie stały się ponownie przedmiotem dyskusji (z poprawkami i zmianami) w okresie rządów wielkiej koalicji. Propozycje zmian ustawy kartelowej, mimo znacznych ustępstw na rzecz *CDU/CSU* nie zostały przyjęte. Dopiero po powstaniu małej koalicji (*SPD—FDP*) socjaldemokraci zdołali przeprowadzić nowelizację ustawy. Realizowano ją stopniowo — w miarę osiągania porozumienia wewnątrz koalicji. W latach siedemdziesiątych uchwalono aż trzy nowe ustawy kartelacyjne. Podobnie jak w przypadku innych ustaw przyjętych przy pomocy partnera koalicyjnego, także i tu część żądań *SPD* padła ofiarą kompromisu.

Kolejnym ważnym zagadnieniem rozpatrywanym przez współrządzającą *SPD* była kwestia możliwości działania władz federalnych na rzecz dalszego wzrostu gospodarczego i likwidacji bezrobocia. Temu celowi miał służyć program inwestycyjny na lata 1977/1982 — w recenzowanej pracy opisany przez K. Węgnera. Plan zatwierdzono w trudnej sytuacji ekonomicznej, kiedy długotrwałe zakłócenia wzrostu spowodowały, że standardowe środki krótkookresowej polityki antykrzysowej nie dawały pożądanych rezultatów. W czasie przygotowywania programu wystąpiły w koalicji rozbieżności odnośnie do ilości środków finansowych wydatkowanych na jego realizację. Kontrowersje budził też system preferowania określonych dziedzin gospodarki. Autor uważa, że omówiony program poprawił sytuację ekonomiczną kraju, a w szczególności spowodował znaczący wzrost zatrudnienia, który bez skoordynowanego wykorzystania środków budżetowych nie mógłby nastąpić.

Ostatnia część książki zawiera rozważania na temat perspektywy socjaldemokratycznej polityki gospodarczej. U. Jens analizuje w swoim artykule konkurencyjność towarów zachodniemieckich na rynku światowym. Obala mit uznający żądania płacowe związków zawodowych za główną przyczynę jej pogorszenia. Omawiając wzrost płac w kilku najsilniejszych ekonomicznie krajach kapitalistycznych, wskazuje na to, że koszty osobowe rosną w RFN znacznie wolniej niż w innych państwach. Następnym zagadnieniem przedstawionym w tej części jest polityka zatrudnienia i płac, omówiona przez W. Hasselbacha, który analizuje osiągnięcia uzyskane w tej dziedzinie w różnych okresach powojennych. Autor uważa *SPD* za główną orędowniczkę interesów robotniczych i w związku z tym sugeruje, że jej porażka

w kolejnych wyborach na rzecz koalicji *CDU/CSU/FDP* negatywnie wpłynie na sytuację pracowników, zarówno w zakresie zarobków, jak i warunków pracy.

O konieczności zwalczania bezrobocia pisze H. Ehrenberg — były federalny minister pracy. Krytykuje on zorientowaną podożowo politykę gospodarczą rządu Kohla/Genschera. Uważa, że pogłębi ona trudności ekonomiczne RFN. Jako antidotum na nie autor przedstawia zestaw środków wymienionych w postulatach polityki zatrudnienia *SPD*, opracowanych na monachijskim zjeździe partii w 1982 roku. Ehrenberg polemizuje także z krytyką tego programu ze strony polityków *CDU/CSU* i *FDP*.

Istotną rolę dla przyszłości gospodarki RFN odgrywa sytuacja energetyczna — w opracowaniu przedstawiona przez U. Stegera. Autor wskazuje na niebezpieczeństwo wynikające z dominacji importowanej ropy naftowej jako nośnika energii. Postuluje wzmoczenie wysiłków w celu poprawy konkurencyjności krajowego węgla kamiennego jako surowca energetycznego. Opowiada się za intensyfikacją badań nad nowymi technologiami uzyskiwania energii.

Ostatni fragment książki autorstwa H.-J. Kruppa poświęcony jest perspektywom polityki stabilizacji koniunktury. Stwierdza on, że bez przeformułowania samej koncepcji tej polityki jest ona skazana na niepowodzenie. Prosta, nawiązująca do teorii Keynesa polityka stabilizacji gospodarki nie wystarcza, aby rozwiązać problemy lat osiemdziesiątych. Zmienione warunki działania wymagają nowych, adekwatnych metod. Dla zapewnienia wzrostu gospodarczego niezbędna jest szczegółowa synchronizacja elementów polityki stabilizacyjnej oraz dbałość o jej ciągłość.

Myślę, że prezentowana praca stanowi znaczącą pozycję w literaturze problemu. Nie wszystkie kwestie podejmowane przez *SPD* są opisane, ale — generalnie — nie uważam tego za wadę książki. Przeciwnie! Myślę, że rozszerzenie zakresu tematycznego musiałoby negatywnie wpłynąć na zwięzłość wywodu. Większość artykułów uważam za interesujące merytorycznie i jednocześnie przedstawione w sposób jasny i precyzyjny. Piszę „większość artykułów”, bo od reguły tej trafiają się wyjątki. I tak, przedstawiona przez K. Nemitza ogólna charakterystyka koncepcji ekonomicznej, głoszonej przez *SPD* bezpośrednio po zakończeniu II wojny światowej, wydaje mi się nieco zafałszowana. Autor w zbyt dużym, jak sędzę, stopniu koncentruje uwagę na tych wypowiedziach działaczy partii, którzy w najwcześniejszym okresie istnienia RFN odrzucali ideę planowego systemu socjalistycznego. Sugeruje, że już na początku lat pięćdziesiątych w *SPD* było wielu aktywnych zwolenników poglądu, który doprowadził do radykalnej zmiany doktryny ekonomicznej socjaldemokracji w 1959 roku. Omawiając pierwsze lata działalności partii, K. Nemitz poddaje krytyce pogląd o wpływie teorii Marksa na program *SPD*, mimo że wpływ ten był niewątpliwym¹.

Kolejnym fragmentem, którego nie mogę ocenić jednoznacznie pozytywnie, jest praca K. Schillera na temat ustawy stabilizacyjnej. Artykuł ten nie zawiera ani dokładnej charakterystyki ustawy, ani dogłębnej jej oceny. Dziwi to tym bardziej, że osoba autora — jednego z jej współtwórców, człowieka mającego stosować ją w praktyce gospodarczej — daje gwarancję pełnej znajomości problemu.

Nieco słabsza od całości wydaje się część trzecia poświęcona perspektywom socjaldemokratycznej polityki gospodarczej. Jedynym, rzeczywiście oryginalnym frag-

¹ Por. np. W. Kaltefleiter, *Wirtschaft und Politik in Deutschland. Konjunktur als Bestimmungsfaktor des Partiensystems*. Verlag Köln und Opladen 1966, s. 147 i n.; G. Leptin, *Die deutsche Wirtschaft nach 1945. Ein Ost-West-Vergleich*. Opladen 1970, s. 12 i n.

mentem jest tu opracowanie H. Ehrenberga na temat bezrobocia i SPD-owskich propozycji jego zwalczania. Pozostałe artykuły zawierają zbyt wiele opinii obiegowych, posługują się rozpowszechnionymi w publicystyce schematami myślowymi. Jednocześnie nie tylko nie przedstawiają propozycji rozwiązania omawianych problemów, ale także zbyt powierzchownie prezentują dotychczasowe postulaty i dokonania SPD w przedstawionych dziedzinach. Podczas lektury książki zauważa się też powtarzające się opisy tych samych faktów przez różnych autorów (dotyczy to głównie polityki ochrony konkurencji i polityki płac i zatrudnienia), co w aspirującym do zwięzłości² opracowaniu powinno być zostać wyeliminowane.

Mimo powyższych słabości, recenzowaną książkę uważam za pozycję interesującą i pożyteczną — o czym wspomniałam już wcześniej. Wśród prezentowanych w niej zagadnień znalazło się wiele takich, które zostały Czytelnikowi precyzyjnie przedstawione. Autorzy zaprezentowali także miejsce omawianych kwestii zarówno w całokształcie problematyki poruszanej przez SPD, jak i w całości polityki gospodarczej RFN. Artykuły G. Kurlbauma na temat SPD-owskiej polityki ochrony konkurencji w latach 1949-1966, H. Westphala omawiający dyskusje o współdecydowaniu robotników w przedsiębiorstwie oraz M. Lahnsteina dotyczący polityki finansowej mogą stanowić cenne źródła informacji dla specjalistów zajmujących się problematyką niemcoznawczą, jak i dla Czytelników nie zaznajomionych dogłębnie z omawianą tematyką.

Podsumowując można stwierdzić, że chociaż autorom nie udało się uniknąć pewnych błędów, jednak nie przekreśla to faktu, że książka z powodzeniem wypełnia lukę w literaturze przedmiotu i stanowi kompendium wiedzy na temat działań socjaldemokratów w kierunku zmiany systemu ekonomicznego RFN, podejmowanych na forum *Bundestagu* w całym okresie działalności partii, jak też wprowadzanych w życie w czasie, gdy SPD uczestniczyła w koalicjach rządzących.

Elżbieta Czarny

Essays in European Law and Integration. Praca zbiorowa pod red. D. O'Keefe, H. G. Schermers. Kluwer, Deventer 1982, 208 ss.

Omawiana książka stanowi zbiór studiów powstałych z okazji 25 rocznicy utworzenia Instytutu Europejskiego Uniwersytetu w Lejdzie. W ramach swej działalności instytut ten prowadzi wszechstronne badania nad problematyką Wspólnot Europejskich ze szczególnym uwzględnieniem prawa EWG. Autorami artykułów zamieszczonych w księdze są zarówno naukowcy, jak i przedstawiciele praktyki, zwłaszcza zaś urzędnicy różnych agend EWG.

Studia zostały podzielone na cztery grupy, dotyczące kolejno: Trybunału Wspólnot, ekonomicznych aspektów integracji, prawa materialnego oraz stosunków międzynarodowych EWG. Nie sposób omówić tu szczegółowo wszystkie opracowania, ograniczymy się więc do tych, które mogą być najbardziej interesujące dla polskiego czytelnika.

J. van Esch poświęcił swój artykuł ekonomicznym skutkom integracji. Stwierdził na wstępie, że rozróżnić można cztery stadia formowania się unii ekonomicznej: obszary wolnego handlu, unie celne, wspólne rynki oraz unie ekonomiczne i mo-

² Prezentowana książka nie jest zbiorem artykułów publikowanych uprzednio, lecz stanowi — jak się wydaje — (zob. wprowadzenie s. 12) zaprojektowaną wcześniej całość.